

Deniz Serhad Sezer

<https://orcid.org/0000-0002-4487-950X>

Dr. Türkiye, sezerdenizserhad@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Sezer, D. S. (2024). Antik Kaynaklarda Persler ve Pers İmajı Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3676-3698.

Antik Kaynaklarda Persler ve Pers İmajı Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Bu makalede; Antik kaynaklarda Persler hakkındaki bilgilere ilk olarak ne zaman ve nasıl yer verildiği ile Perslerden bahsedilen kaynaklarda nasıl bir Pers imajının çizildiği konularına yer verilmiştir. Bu doğrultuda, özellikle Pers yazıtları ve Batılı kaynaklar (Yunanlar başta olmak üzere) eleştirel bakış açılarıyla ve birbirleriyle kıyaslanarak ele alınmıştır. Ayrıca, bir Pers tarihi kaynakçası oluşturabilmek ve Pers tarihyazımında olan bazı metodolojik konulara değinmek de makalenin başlıca hedefleridir. Persler ve Yunanlar birbirlerinin kültürlerini ve toplumsal yapılarını tanımada önemli fırsatlar elde etmiştir. İç içe geçmiş bu tarih ve kültür eksenini, birbirini iyi tanıyan iki ezeli rakip yaratmıştır. Bu etkileşim sonucunda; birçok Yunan tarihçi, Pers hükümdarlarının zenginliklerine ve yaşam tarzlarına hayran kalmıştı. Bu bakış açısının getirmiş olduğu tasvirlerde, Pers kralları; sürekli saray entrikalarıyla uğraşan, ahlâki yozlaşmanın içinde yer alan, Batılı, cesur, müthiş ve kusursuz kralların karşısında, cesareti olmayan, eşcinsel tavırlara sahip bir şekilde gösterilmişti. Kuşkusuz, buradaki en temel amaç; Yunanlar'ın başarılarını yüceltmek, Persler'i ise "ötekileştirmek"ti.

Anahtar Kelimeler: Pers, Antik Kaynaklar, Pers Yazıtları, Pers İmajı, Pers Tarihyazımı

An Evaluation on Persia and Persian Image in Ancient Sources

Abstract

In this article; when and how information about Persia was first given in ancient sources and what kind of Persian image was drawn in the sources mentioning Persia are discussed. In this direction, especially Persian inscriptions and Western sources (especially the Greeks) are examined critically and

in comparison with each other. In addition, the main objectives of the article are to create a Persian historical bibliography and to address some methodological issues in Persian historiography. Persians and Greeks had important opportunities to learn about each other's cultures and social structures. This intertwined axis of history and culture created two arch-rivals who knew each other well. As a result of this interaction, many Greek historians admired the wealth and lifestyle of the Persian rulers. In the depictions brought about by this point of view, Persian kings were portrayed as constantly engaged in palace intrigues, involved in moral degeneration, lacking courage and having homosexual behaviour, as opposed to Western, brave, great and perfect kings. Undoubtedly, the main purpose here was to glorify the achievements of the Greeks and 'otherise' the Persians.

Keywords: *Persia, Ancient Sources, Persian Inscriptions, Persian Image, Persian Historiography*

Giriş

Pers tarihinin; Akhaimenid Hanedanlığı ile başladığı (MÖ 530-MÖ 331) bilinse de Assur kaynaklarında; “Persiya” ismi verilen ve Perslerin ana vatanı olarak da kabul edilen bu bölge hakkındaki bilgilere ilave olarak anıtlardaki yazılar ve idari kayıtlar ile günümüze ulaşmış Akhaimenid kaynaklarının da var oldukları bilinmektedir. Ancak; Persler hakkındaki Akhaimenid dönemi kaynaklarına ek olarak Antik Dönem Batılı kaynaklarını (özellikle Yunan) ilave etmek gerekir. Aslında, Persler hakkında oldukça zengin bir arkeolojik malzeme de vardır. Hatta, A. Momigliano’ya göre; geçmişte, Persler’in de kendilerine ait Eski Farsça ve Aramice olarak kayda alınan ve Pers Kraliyet Kroniklerinden meydana gelen bir tarihyazımı geleneği de mevcuttur (Momigliano, 2011, s. 18). Ancak, olasılıkla bu kronikler; İskender’in Persepolis’i alması ve sonrasında şehrin yakılması esnasında ortadan kaybolmuştur. Bunlara ek olarak, Perslerin devamı sayılan Sasanilerin kronikleri ile Pers kroniklerinin adeta birbirinden bağımsız bir seyir izlemesi dikkate değerdir. Bunun yanı sıra Avesta, Dareios’tan veya Kserkses’ten bihaberdir. Bu nedenle, birbirinin ardılı olan bu ve benzeri kroniklerde büyük bir kopuşun olduğu net bir şekilde gözlemlenmektedir (Momigliano, 2011, s. 19).

Bu kroniklerle ilgili olarak, bazı kaynaklarda şu ifadeler bulunmaktadır:

“O gece kralın uykusu kaçtı; tarih kayıtlarının getirilip kendisine okunmasını buyurdu.” (Tevrat, 6. 1). *“Ahasverus’un büyüklüğü, kahramanlıkları ve Mordekay’ı her bakımdan nasıl onurlandırdığı, Pers ve Med krallarının tarihinde yazılıdır”* (Tevrat, 10. 2) şeklindeki gibi Ester, Ezra ve Nehemya kitaplarında geçen ifadeler ile Kral I. Artakserkses’in, atalarının kroniklerinin okunmasını istemesi (Ezra, 4. 5), Pers kroniklerinin varlığını ve aynı zamanda da A. Momigliano’nun görüşlerini desteklemektedir. Ayrıca; bu konuyla ilgili olarak, *“Persler’in, kendilerine ait belli bir kanuna uygun olarak, yaşadıkları eski olayların kaydını tuttukları*

kraliyet kronikleri...” şeklinde bir ifade de mevcuttur (Diod. Sic. II. 33. 4). Özetle; elimizdeki mevcut verilerden yola çıkarak, bir Pers tarihyazımından bahsetmek mümkündür.

Birinci el kaynak grubunda sınıflandırabileceğimiz mevcut Akhaimenid kaynakları da ancak dünyada arkeoloji biliminin ortaya çıkmasıyla ve popülerleşmesiyle birlikte bilinmeye ve kullanılmaya başlanabilmiştir. Çünkü; bahsi geçen bu kaynaklar, XIX. yüzyıldan itibaren transkripsiyonları yapılarak, ancak bu sürecin sonunda anlaşılabilmiştir. Bundan önceki dönemlerde ise; yaygın olarak, Antik Dönem Klasik Eserler ve Kutsal Kitaplar, konuyla ilgili ana kaynak olarak kabul görmüşlerdir.

Yunan aktarımlarının yanı sıra, Akhaimenid Dönemi kaynaklarının (Ezra, Ester, Daniel, Nehemya ve Deuterojesaja dahil olmak üzere) hiçbiri gerçek manada tarihsel bir araştırma veya çalışma değildir. Bunlar, Persler’den başka sürgünden sonraki Tanrı ile Tanrı’nın toplumu içerisindeki mevcut ilişkiyi anlatır. Bunun yanı sıra, bazıları Pers devrini yalnızca tarihsel bir arka plan meydana getirmek hedefiyle kullanmışlardır (Wiesehöfer, 2020, s. 26). Aslında, kutsal kitaplar Perslerle ilgili kendine özgü birçok önyargı ve sorun bulundurmaktadır. Ezra, İşaya ve Nehemya’yada bulunan bilgilere göre Büyük Kyros, “Tanrı’nın meshettiği” insan iken, Yahudilere Kudüs’teki tapınaklarını yeniden inşa etmesi için destekte bulunmuş ve Yahudilerin Babil’deki sürgün durumuna son vermiştir. Fakat Yunanlardan aktarılan bilgiler ile meydana gelen Ester’in Perslerle ilgili kısımlarında ise Akhaimenidler, rakipleri Yunanların bakış açısından aktarılmıştır (Garthwaite, 2018, s. 25). Aslında Eski Ahit’in Perslerle ilgili oluşturduğu genel imaj hakkında şunları söylemek doğru bir tespit olacaktır: Özellikle, Ezra ve Nehemya ile Ester ve Daniel kitapları Pers kralları hakkında iki farklı portre meydana getirmektedir. Ezra ve Nehemya’da tarihsel sorunlar ağırlıkta olup, Perslerle ilgili genel görüş olumlu yöndedir. Bu doğrultuda, Pers kralları Babil’den sürgüne gönderilen Yahudilerin ülkelerine geri gelmesinde etkili bir şekilde yer almıştır. Ancak Hellenistik dönemde yazıldığını varsaydığımız (MÖ II. yüzyıl) Ester ise özellikle Pers saray imajı ve Perslerin tasviri hakkında Hellen antik dönem yazarlarının bakış açısıyla büyük oranda paralellik göstermektedir.

Pers tarihi hakkındaki bulgular çoğu zaman tamamlanmamış gibi görünse de özellikle ilk otuz yıl ile ilgili olanlar başlıca olayların ana hatlarıyla birlikte akışını görebilmemizi ve imparatorluk politikası üzerine genel bilgiler edinebilmemizi sağlamaktadır. Dareios’un İskitlere karşı çıktığı sefer ile bilgilerin bulunduğu yazıt zarar görmüş ve bu konu hakkındaki bilgiler yarım kalmıştır. Babil’de ise MÖ 538-321 yıllarını kapsayan az miktarda tarihsel kayıtlara rastlanmasına rağmen, bunlarda Pers askeri tarihinden bahsedilmemektedir (Kuhrt, 2009, s. 361).

Pers kaynaklı tarihsel metinler güvenilirlik yönünden her ne kadar sorunlu görünmese de tarihsel gerçeklik açısından sadece bazı durumları yansıtmaktadırlar. Özellikle, kraliyet yazıtları, krallığın ideolojisini iyi bir şekilde yansıtsa da, genel olarak idealleştirilmiş ve aşırı bir biçimde tekdüze olan algıyı yansıtmaktadır. Bunu yaparken de siyasi tarihe pek yer vermemektedirler. Devletin hüküm sürdüğü farklı topraklardan gelen Mısır, Babil, Arami ve Elam metinleri, döneminin toplumsal hayatının ve ekonomik yapısının anlaşılması için önemli bir role sahiptirler (Jursa, 2018b, s. 265-270).

Akhaimenid kaynaklarının XIX. yüzyılda transkripsiyonu meselesine yeniden dönülecek olursa; Rawlinson ve Grotefend'in, Kral Dareios'a ait Behistun Kitabesini (Eski Farsça, Medçe ve Babilce olmak üzere üç dildedir) çözdükleri görülür. Bu başarı; gelecekteki keşifler ile diğer Akhaimenid kaynaklarının da çözümlenmesine sağladığı katkı açısından, Pers tarihyazını için bir milat olmuştur. Behistun Kitabesinin çözümlenmesini takiben, 1930'lu yıllarda da Persepolis arşiv kayıtları; hazine ve tahkimat tabletleri de arkeolojik kazılar sırasında keşfedilmiş ve çözümlenmiştir (Garthwaite, 2018, s. 6). Persepolis'te bulunan hazine tabletleri ile duvar tabletlerinin içerikleri; gümüş ve tarım ürünlerinin Persepolis'te bulunan işçilere dağıtılmasının kayıtları, din sınıfına verilen küçük ve büyükbaş istihkakların kayıtları, aynı ödemeler ve yol erzakı kayıtlarıdır. Görünüşte önemsiz gibi görünen bu metinler, özünde, erkek-kadın kişiliklerinin, etnik olarak ayrılan işçi kolektiflerinin bulunduğu diğer yandan bölgesel bir idari-ticari uygulama sistemini ve bir miktar demografik, coğrafi yerleşim, altyapı ve beslenme fizyolojisi detaylarını içermesi bakımından oldukça önemlidir (Wiesehöfer, 2020, s. 23).

Eski Farsça; Perslerin, Persia Bölgesine gelmelerinden ve buraya yerleşmelerinden itibaren kullanılan bir dildi. II. Kyros dönemine kadar, ağırlıklı olarak Elam ve Babil Dilleri kullanılmışsa da bu dönemden itibaren, Akhaimenid katipleri, Eski Farsça'yı yazabilmek için bir çivi yazısı sistemi meydana getirmişlerdi. Sağdan sola doğru yazılan bu yazı biçimi; "Parsî-yi Bâstân", "Furs-i Kadîm" veya "Furs-i Hahâmenişi" adlarıyla bilinmiş ve Akhaimenid döneminde Pers Devleti'nin resmi dili olarak kabul görmüştür (Yıldırım, 2016, s. 253).¹

Çoğunluğu üç dilli bir Pers yazı geleneğine göre yazılan Pers kitabeleri; Persepolis, Nakş-ı Rüstem, Pasargade, Susa, Behistun gibi yerlerde bulunmuştur. Bahsi geçen kitabeler Pers,

¹ "Pers Krallarının ve Persis sakinlerinin dili Eski Persçe, stilize edilmiş şekliyle saray ve yazıt dili olarak kullanılmıştır. Varlıkları Eski Farsçada ve yan aktarımlarda kendi metin yapıları ile değil, özel kelime ve isim formları ile çözülebilen Medya, Part, İskit ve diğer eski İran dilleri, coğrafi-lehçesel tasnifi zor olan Avestik; İran dili olmayanlar arasında, Akhaemenid İmparatorluğu'nun resmi yönetim dili olan Aramice, aynı zamanda Perslerin fetihden önceki Persis ulusal dili ve uzun süre saray yönetiminin dili olan Elamca, Geç Babil şekliyle Akad dili, Mısır dili, Anadolu'da Lydia ve Lykia dili ve imparatorluğun batısında Yunan dili en önemli bölgesel diller arasında belirtmek gerekir" (Wiesehöfer, 2020, s. 27).

Elam ve Babil dillerine göre meydana getirilmiştir. Çok uluslu bir yapının neticesinde oluşan bu gelenek, I. Artakserkses döneminden itibaren, sadece tek dile düşmüş ve kalıplaşmış bir metin şekline dönüşmüştür. Kitabelerin büyük çoğunluğu, Perslerin her yönden zirve noktaya ulaştığı I. Dareios ve Kserkses dönemine aittir. Akhaemenid kitabeleri, genelde, klişeleşmiş bir kalıba uygun olarak yazılmıştır: Giriş bölümünde; Kral, kendini, soyunu ve bütün unvanlarını sıralar, daha sonra, gelişme bölümünde; yazıtın ne amaçla oluşturulduğu belirtilir ve sonuç kısmında da Kral, ülkesinin ile kitabesinin korunması için tanrısına dua eder.

Pers kralî yazıtları genel olarak Büyük kralların başarılı savaşlarının ve fetihlerinin anlatılması sırasında “propaganda” amacıyla kullanılmıştır. Büyük Kral, bu yazıtlarda daima kendini Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki vekili olarak yansıtmakta, hatta onun tarafından seçildiğini söyleyerek iktidarını meşrulaştırma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla, bu durum kraliyet ideolojisinin somutlaştırılmış şekli olarak rahatlıkla tanımlanabilir (Özkan, 2023, s. 18-33).

1. Doğulu Antik Kaynaklar (Kitabeler ve Yazıtlar)

Behistun Kitabeleri, Pasargade şehrinde yer almaktadır. II. Kyros'un mezarı ve onun dönemine ait saray kalıntıları burada bulunmaktadır. Behistun'daki I. Darieos Kitabeleri; I. Dareios'un (MÖ 522-MÖ 486) emriyle, Kirmanşah'ın Behistun Dağı'ndaki yüksek bir kaya üzerine yazılan kitabelerdir. Boyut olarak, 68 m. uzunluğunda olup; Eski Farsça, Akadça ve Babilce olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Bahsi geçen bu kitabeler; Pers tarihi açısından birinci el orijinal kaynak olması sebebiyle oldukça önemlidir. H. C. Rawlinson; Babil-Ekbatana yolu arasında yer alan kitabeler üzerinde çalışmalar yapmış ve bu çalışmalar *The Persian Cuneiform Inscription an Behistun* adı altında JRAS, cilt X, 1847'de; sonrasında ise, R. W. Rogers tarafından, *History of Babylonia and Assyria*, olarak 1905 yılında yayımlanmıştır. Kitabın tamamı ise; L. W. King ve R. C. Thompson tarafından, *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistun in Persia* şeklinde 1907 yılında yayımlanmıştır. MÖ 519'a tarihlenen bu kitabelerde, İskitler hakkında bazı bilgiler de bulunmakla birlikte, bazı satrapların Büyük Kral'a isyanlarından ve I. Dareios'un Asya seferinden de bahsedildiği görülür. Ancak, bu tür kral kitabelerinin de iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek ele alınmaları gerekmektedir. Bu kanıya varılmasındaki en büyük etken ise; Dareios'un, kendi hayatını anlatan bir otobiyografi yazmayı amaçlamasından ziyade, kendisini yüceltecek bir iş ortaya koyma çabasıdır. Diğer taraftan da; Behistun Kitabelerinin verdiği bilgilerin; Herodotos ile paralellik göstermesi, bir nebze olsun, kitabelere, güvenilir bir kaynak olma hususunda önemli bir yol aldırılmıştır.

Behistun kitabesi dikkatli incelendiğinde, Perslerin tekil şahıs tarafından otobiyografi yazma kabiliyetinde oldukları görülebilir. Kitabe, olgulara dayanmış, rahatça algılanabilen, mucizelerden ve müdahalelerden arındırılmış bir anlatımla oluşturulmuştur. İçerisinde, kral merkezli bir toplumsal yapı, güçlü olarak hissedilen aristokratik bir bakış açısı, sadakatin Pers toplumundaki önemi rahatlıkla görülebilecek bir şekilde bulunur. Bu gibi durumlar göz önüne alındığında bir tarihyazımı üslubunun oluşum aşamasında olduğunu söyleyebiliriz (Momigliano, 2011, s. 19-20).

M. Axworthy'e göre; Behistun Kitabelerinin kendisi, başlı başına bir İran tarihidir. Darieos'un yazıtı dışında burada; Neandertaller dönemine ait mağaralar, Selevkos döneminden kalma yaslanan bir Herkül oyması, ateşe tapınmayı resmeden bir Part oyması, bir Sasani köprüsü, Moğol döneminden kalma bir bina, XVII. yüzyıl kervansarayı ve XVIII. yüzyıl Nadir Şah döneminden kalma bazı tahkimat kalıntıları da bulunur (Axworthy, 2016, s. 35). Pers dönemine ait diğer kitabelere Aryarmenes Kitabesi, Arsames Kitabesi, II. Kyros Kitabesi, Persepolis Kitabeleri, I. Nakş-ı Rüstem Kitabeleri, Sus Kitabeleri, Elvend Kitabesi, Van Kitabesi, Hamedan Kitabeleri, Fars Kitabeleri de örnek olarak gösterilebilir.

Mısır'da; Pers devrine ait kaynakların sayısı az olup, aralarında, Sais'li bir görevli olan Udjahorresnet'in, kendi heykeli üzerinde yer alan otobiyografisi vardır. Buna ek olarak; Elephantine'de yaşayan Yahudilerle ilgili papirüsler de vardır. Bu belgelerin dili, Pers İmparatorluğunda idari dil olarak da kullanılan Aramicedir (Ciampini, 2018, s. 276-281).

Yeni Babil dönemi olarak da adlandırılan Nabopolassar'ın isyanından (MÖ 626) Pers Kralı II. Kserkses'in ikinci yılına kadar olan süreçle ilgili birçok çivi yazılı metin, günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunlar; aile arşivi niteliğinde olup, ailelerin sahip olduğu evler, hurma bahçeleri, vasiyetnameler, tarlalar gibi kayıtlarla birlikte yine, aileye ait satış belgeleri, evlilik sözleşmeleri, kredi sözleşmeleri, makbuzlar, mobilya listelerine ek olarak şahsi mektuplar da içeren belgelerdir. Yine bunlarla birlikte; tapınaklara ait arşivlerde, tapınağa ait tarlalar, bahçeler ve sürülerin kayıtları da vardır. Bu belgeler, özellikle dönemin sosyo-ekonomik araştırmaları için büyük önem arz etmektedir.

Perslerle ilgili bilgiler içeren kaynaklar kategorisine kuşkusuz Babil Gökbilim Güncelerini de eklemek gerekir. O yıllarda Babil coğrafyasında yıldızbilime yüksek düzeyde merak vardı. Gezegenlerin hareketlerinin hesaplanmasıyla gelecek tahmin edilmeye çalışılıyordu. Keldaniler isimli Babilliler bu tahminleri veya çıkarım yaptıkları bilgileri *Gökbilim Güncesi* olarak isimlendirilen kil tabletlere yazıyorlardı. Bu kayıtlar içerisinde sadece bu tahminler değil, dönemin dikkate değer ekonomik, sosyopolitik ve doğa olayları da kayda

geçiyordu. Bu nedenle de günlük kayıtlardan faydalanılarak oluşturulan yazmalar sonucunda bu bahsi geçen kronikler meydana gelmiştir (Sarıkaya, 2021b, s. 38).

2. Batılı Antik Dönem Kaynakları

Batılı kaynakların genel yaklaşımlarıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Batılılar açısından Eski ve Orta Pers dili bilgisi gözle görülür seviyede düşüktür. Bunun arka planında Yunanların Persleri mağlup edip ülkelerine geri göndermeleri yatmaktadır. Bu nedenle, “muzaffer tarafta” görünen Yunanlar, Pers dilini tabiri caizse öğrenmeye “tenezzül” etmemişlerdir. Dolayısıyla, Yunanların bu “Yunanmerkezci” tutumu sonucu eski doğu halklarından en önemli medeniyetlerden biri sayılan Perslerin, tarihi ve zengin kültür birikimi konusunda yapılan aktarımlarda büyük boşluklara neden olmuştur (Wiesehöfer, 2020, s. 11; Pomeroy, 2018, s. 167).

R. Körpe de Batılı kaynaklar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tarihi her zaman kazananlar yazar’ deyimi belki de savaşlar için en uygun sözdür. Özellikle de Antik Çağ’a baktığımızda savaşları da anlatan kaynakların neredeyse tamamının Yunan ve Romalı olması, savaşların ne kadar anlatılırsa anlatılsın, anlatan kişinin bulunduğu yer ve bakış açısı okuyucuya ister istemez yansıtılmaktadır. En tarafsız aktarılan savaşlarda bile belirgin bir şekilde zaferlerde övünç, yenilgilerde ise neden kaybedildiğinin muhasebesi yapılmaktadır. Bu savaşlar genellikle karşı tarafın kaynakları ile çok fazla karşılaştırılmaz. Bunlar yazılı olduğu gibi görsel kaynaklarda da yine karşımıza çıkmaktadır” (Körpe, Türkçe Baskıya Önsözden, Sidebottom, 2021, s. XVII).

Yunanların genel algılarına bakıldığında özgürlük için savaştıkları görülür. Bu nedenle de göğüs göğüse savaşabilecekleri ve kendilerini sınayabilecekleri meydan muharebesi aramışlardır. Onlara göre ise; köle ruhlu Persler ise bir otokratın komutasında savaşır. Savaş alanındaki hareketleriyle adeta kadınsı ve korkaktırlar. Bu yaklaşım tarafsızlıktan daha çok güçlü bir ideolojik yaklaşıma benzetilebilir (Briant, 2019, s. 44). Persler ise bu söylenenlerin aksine antik ve bilge bir kültürün temsilcileriydi (Sidebottom, 2021, s. 4).

Bu bakış açısıyla ilgili W. Ball şunları söyler:

“...Mücadeleler ‘Batılı değerlere’ karşı ‘şark despotizmi’ açısından ele alınır. Böylelikle bizzat ‘serbestlik ve özgürlük’ ima eden ‘Batılı değerler’ terimi her şeyi açıklar bir hal alır, dolayısıyla batıdan doğuya yönelik herhangi bir hareket (İskender’in İran’ı istilasını gibi) ‘Batılı değerlerin zaferi’ diye yorumlanır. Oysa aksi yöndeki bir harekete neredeyse ‘Avrupa’yı köleleştirme girişimi’ gözüyle bakılır. Avrupa içindeki herhangi bir savaş ‘batılı değerler’ üzerinden ele alınmazken, Avrupa dışındaki savaşlar bu terimlerle incelenir. Başka bir deyişle,

sözde sonu gelmez savaş çok geçmeden iyiyle kötü, doğruyla yanlış arasındaki edebi çatışma halini alır...” (Ball, 2018, s. 24).

Mykale Savaşı'nı kaybeden Persler üzerindeki “kadınsılık” vurgusu (Hdt. IX. 107), Salamis Deniz Savaşı'nda da devam eder (Hdt. VII, 68). Bu izlenimi ise Aiskhylos geliştirmiştir. Perslerin Salamis ve Plataia mağlubiyetlerinden sonra Asya'nın erkeksiz kaldığını, bu durumda kadınlarla dolu, ıssız ve istilaya açık bir biçimde feminen bir profilde tasvir ederek bu şekilde algılanmasını sağlamıştır (Aesch. Pers. 115-119, 280-289, 532-545, 548-557, 715-719, 719-738; Yalazı, 2020, s. 1718-1757). Bu nedenle, tarafsızlıktan uzak bir biçimde kaleme alınan bu tür eserler bir propaganda yöntemi olarak da kullanılmaktaydı (Sarıkaya, 2021b s. 4; Freeman, 2010, s. 195). III. Dareios-Büyük İskender mücadelesini anlatan kaynaklarda da yine buna benzer bir bakış açısına rastlanmaktadır. Konuyla ilgili hem nitelik hem de nicelik açısından yetersizlikler mevcuttur. Büyük İskender'in yaptığı sefer ve savaşları hakkında bilgilerin “net” olması gereken kısımları son derece sınırlıdır. Mevcut Yunanca'dan oluşan kaynaklardaki (Arrianos, Plutarkhos, Diodoros ya da Latince olarak Curtius) Yunan-Roma anlatısal biçimleri Büyük İskender'in yaşadığı dönemden yaklaşık iki yüzyıl ve dört yüzyıl sonraki zaman aralıklarında kaleme alınmışlardır. Bu nedenle, teknik açıdan bahsi geçen kaynaklar ve yazarları ne yöntem, ne benimsedikleri tutum ne de konuları kavrayış açısından bugün bizim anladığımız anlamdaki tarihçilerden değildir (Briant, 2019, s. 9). Dolayısıyla, Batılıların bakış açısında, Pers tarihi, uzun bir süre, Yunanlar ve Romalılar tarafından belirlenmiş olan kendi tarihi evrelerinde ve kültürünün çehresinde araştırmaya değer “marjinal kültür” statüsünün pek ötesine geçememiştir (Wiesehöfer, 2020, s. 15).

Batı kültüründe bir disiplin olarak tarihin Yunanlar tarafından icat edildiğine dair yaygın bir biçimde inanılmaktadır. Bu noktada bazı kavramsal farklılıklara değinmekte fayda vardır. Önemli askeri, dini veya siyasi olayların tarihleri ile bunların kaydedilmesi, kraliyet listeleri ve yıllıklar Mezopotamya'da zaten görülen yaygın uygulamalardı. Fakat bu kayıtlar kralı merkeze alan ve onun kazandığı başarıları övmek ile yüceltmek için meydana getirilen yazılardı. Bu nedenle, bunu başka bir alternatifte şans tanımayan resmi bir tarih olarak tanımlamak yanlış olmaz. Yunan tarafından ise bu duruma kazandırılan yenilik, tarihi yazan bir figürün olmasıdır. Yani bu, “yazan özne” ve tarihçilik olarak kabul edilir. Bu “özne”, siyasi yönetimlerden bağımsız bir şekilde eserlerini kaleme almaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu durum, onun objektif ve güvenilir bir kaynak olduğunu anlamına gelmez. Buradaki durum tamamen yazarın kendi seçimleri ve önemsediklerine yer vermesiyle ilgilidir (Ferrucci, 2018, s. 944-954). Diğer taraftan, idari malzemeler her ne kadar Babil, Fars ve Mısır'dan elimize ulaşırsa da kapsam olarak

V. yüzyıl ile sınırlı kalır. Yani Büyük İskender'den önceki bilgiler yetersiz ve karanlıktır. Doğudan gelen kaynak sayılabilecek malzemelerin çoğu arkeolojiktir ve yaklaşım ile yorumları da tartışmalıdır (Kuhrt, 2009, s. 360).

Aslında bu konu hakkında şu analizler yapılabilir; Persler ile Yunanlar arasında yirmi yılı aşkın süren savaşlar, Pers tarihinde kendisine çok az yer bulur. Savaş bittiğinde 5 yaşında olan ama görgü tanıklarıyla görüşüp olayların nasıl geliştiğini toparlayan Herodotos, yirmi yıl sonra doğan, Herodotos'un anlattıklarını kullanan ve başka kaynaklara dayanarak da yorumlarda bulunan Thukydides, her ikisinden de yaşlı olan ve savaşlara bizzat katılarak eserini oluşturan Aiskhylos gibi kaynaklara baktığımızda bu Pers-Yunan savaşları insanlığın gelişmesinin merkezinde yer alırken, Perslerin bakış açısından ise işlerin kötü gittiği ve başarısızlığın bir an önce unutulması gereken olaylar zinciriydi.

Perslerin bakış açısından Yunan seferini şöyle özetlenebilir: Kserkses'in seferinin aslında Yunan tarihlerinde bahsedilen büyükçe olaylarla ilgisi yoktur. Tam tersi, gerçekleşen bu olay sadece bir askeri seferdir. Diğer bir deyişle, çıkan bir isyanı bastırmaya yönelik cezalandırıcı bir yaklaşımdır. Dareios'un döneminden yarım kalan ve artık tamamlanması gereken bir iştir. Seferin temel amacı Atina'yı almaktır. Kserkses'in tüm Yunanistan'ı hedeflediği konusu bile tartışmalıdır. Genel anlamda ise bu Doğu'nun Batı'ya karşı düzenlediği topyekün bir savaş ise asla değildir. Zaten bu tür bir kavramın o zamanlardaki varlığı bile tam anlamıyla gerçekçi bir bilgi değildir. Ayrıca, "özgürlük için yapılan" bir savaş benzetmesi de yine Yunanların düşünce dünyasında geliştirdikleri bir bakış açıdır. Sonuç olarak, Perslerin gözünden Kserkses başarılı olmuş, Yunanlar gereken dersi almış, Atina yakılmış, Küçük Asya'nın batısındaki Yunanlar üzerinde Pers otoritesi perçinlenmiştir (Ball, 2018, s. 213).

Bu doğrultuda kültür ve tarihyazımı açısından İonia bağlantısı da dikkate değerdir. Akhaemenidler'in çağı İonia bakımından refah ve imar çağı, büyük anıtların ve planlı şehir yerleşmelerinin meydana getirildiği, felsefe ve edebiyatın üretimi konusunda zirve yaptığı bir dönemdir. Bu doğrultuda, Pers dönemi kıyıda yaşayan İonialılar için aslında bir altın çağdır demek yanlış olmaz. Anaksimandros, Hekataios, Hippodamos, Phthagoras, Mausolos, Ktesias, Herakleitos, Anaksagoras, Hipokrat, Herodotos ve Herakleitos gibi Yunan kültüründe önemli yeri olan kişilerin Küçük Asya'da Pers egemenliği altında doğduklarını ve yaşamlarının önemli bir bölümünü Pers Devleti vatandaşı olarak sürdürdükleri unutulmuş önemli bir gerçektir. Bu nedenle bahsi geçen durum da bizi "Bu şahsiyetler Yunan mı yoksa Pers dünyasının mı parçasıydılar?" sorusunu sormaya yöneltir (Ball, 2018, s. 64).

Pers tarihine ilişkin Klasik Dönem'den MÖ II. yüzyıla kadar olan süreçte, bilinen on altıya yakın 'Persika' isimli eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin tamamı, günümüze ulaşmamış

olup, bunlardan, fragmanlar ya da antik yazarların alıntıları sayesinde haberimiz olmuştur. Miletos'lu Dionysios, Lesbos'lu Hellanikos, Lampsakos'lu Kharon, Knidos'lu Ktesias, Kolophon'lu Dinon ve Kyme'li Herakleides gibi yazarların eserlerinden de yararlanmak mümkündür. Sadece birkaç satırlık bilgileri günümüze ulaşan yazarlar ise şunlardır: Kolophon'lu Hermesianaks (*FGrHist* III C 1 691 T 1-2 F 1-2), Barsuma (*FGrHist* III C 1 695 T 1), Diogenes (*FGrHist* III C 1 692 F 1), Diokles (*FGrHist* III C 1 693 F 1-2.), Sinop'lu Baton (*FGrHist* III A 268 T 1=Strab. XII. 3. 11 c. 546), Piera'lı Kriton (*FGrHist* III A 277 T 1=Suda s.v. 373), Samos'lu Agatharkhides (*FGrHist* III A 284 F 1=Plut. Parall. Min. 2 a), Miletos'lu Aristeides (*FGrHist* III A 286 F 20=Plut. Parall. Min 4 a), Korinthos'lu Khrysermos (*FGrHist* III A 287 F 4=Plut. Parall. Min 10 a), Ktesiphon (*FGrHist* III A 294 F 2=Plut. De fluv. XXIII. 1) ve Nisibis'li Pharnukhos'dur (*FGrHist* III C 1 694 T 1). Miletos'lu Dionysos'un (MÖ 460-430) eseri, II. Kyros dönemi ile başlamakta II. Kambyes ve I. Dareios dönemlerini kapsamaktadır (*FGrHist* III C 1 687 T 1-2). Lesbos'lu Hellanikos'un (MÖ 480-407) aralarında Perslerin de bulunduğu çeşitli halkları ele aldığı etnografik bir çalışması mevcuttur (*FGrHist* I A 4 F 59-63; III C 1 687a T 1-3; F 1-4). Perslerle ilgili olan kısmında; Akhaimenid Devleti'nin tarihi olaylarına, Kambyes'in öldürülmesine, Dareios'un hükümdarlığına ve Kserkses'in Yunan seferine yer vermiştir. Lampsakos'lu Kharon (V. yüzyıl) günümüze ulaşan bilgilerden edindiğimiz kadarıyla, eserinde; II. Kyros'un doğumu, kral oluşu, Kambyes, Dareios, Kserkses ve I. Artakserkses dönemlerinden söz ettiği görülür (*FGrHist* III A 262 F 3; III C 1 687b T 1; F 1-6). Pers sarayında, II. Artakserkses'in hizmetinde uzun bir süre hekimlik vazifesinde bulunan Knidos'lu Ktesias'ın (MÖ 441-393) bu süreçte kaleme aldığı *Persika* (*FGrHist* III C 1 6888 F 5 (5-6)=Diod. II. 32. 4-6) adlı eser; Sicilyalı Diodoros ve Plutarkhos tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. İçeriğinde; Kyros'un hükümdar oluşu, Kambyes'in Mısır seferi, kardeşini öldürtmesi, Mag ayaklanması, Dareios'un tahta çıkışı, İskit seferi, Kserkses'in hükümdarlık yılları, Pers-Yunan savaşları, I. Artakserkses, II. Dareios dönemleri, Genç Kyros'un isyanını kapsar ve II. Artakserkses dönemiyle son bulur. Bu hususta, Ktesias'a parantez açmakta fayda vardır. Ktesias; hekimken, Perslerin yanında uzun bir süre yaşamış ve onları gözlemlene fırsatı elde etmiştir. Ayrıca, uzun yıllar Perslerin içinde yaşadığından dolayı, olasılıkla, Aramice öğrenmiş bunun sayesinde de sarayda birçok birinci elden kaynağa ulaşma fırsatı yakalamıştır. Canlı tanığı olduğu bu dönemi, diğer Persikalara göre daha az Hellen merkezli bir üslupla aktarmıştır. Doğu kültürünün mitolojisi ve siyasi tarihinin etnografik yapısını anlatırken kendinden önceki yazarların izinden gitmiş, ancak bunu mümkün olduğunca Pers bakış açısıyla yapmaya çalışmıştır. Ancak yine de Hellen edebi teknik ve anlatım tarzını

kullanmıştır (Marincola, 1997, s. 170). Ktesias, özellikle askeri kaynak açısından güvenilir bir kaynak olduğu hususunda yoğun eleştiriler almıştır. Ordudaki asker veya ölenlerin sayısını çok abartılı biçimde vermesi ve tarih üslubundan ziyade bunu edebi roman havasında anlatmasıyla askeri tarih bakımından temkinli yaklaşılması gereken bir kaynak olarak düşünülmektedir (Stevanson, 1997, s. 159). Kolophon’lu Dinon (MÖ 360-330), MÖ 330 yılında Semiramis’in hükümdarlığından III. Artakserkses’in Mısır’ı yeniden fethine kadarki süreci kapsayan bir Assur ve Pers tarihi kaleme almıştır (*FGrHist III C 1 690 F 7-8*). Küçük Asya’da Perslerin yanında edindiği bir mevki sayesinde onları daha yakından tanıma fırsatı olan Dinon, tahminen, edindiği bu mevki sayesinde, Perslere ait birinci el kaynaklara ulaşabilmiştir. Eserinde; genel olarak, Perslerin kralları, savaşları ile saray ve toplum yapısı üzerinde durmuştur. Kyme’li Herakleides (MÖ IV. yüzyıl) yazdığı *Persikasında* (*FGrHist III C 1 689 T 1= Diog. Laert. V. 93*). Kserkses ve II. Artakserkses dönemlerinden bahsedildiği görülür. Sonuç olarak; mevcut “Persika” bilgileri değerlendirildiğinde, bu eserlerin, genel olarak, II. Kyros’un kral olmasıyla başladığı, Kserkses dönemiyle birlikte çöküşe geçilen bir olaylar dizgisinden oluştukları ve Herodotos’a paralel veya benzer bir ekseninde meydana geldikleri rahatlıkla söylenebilir.

Pers ülkesi hakkında bilgi veren ilk Batılı kaynak, Hekataios’a aittir. (MÖ 560-MÖ 460?) Miletoslu Hekataios; Pers hakimiyeti altında yaşamış, Pers ülkesinin çeşitli yerlerine geziler yapmış, bölgeler ve halklar ile ilgili bilgiler derlemiştir. Bu derlenen bilgilerde; dönemin halkları hakkında, günlük yaşamlarından dinsel inanışlarına kadar birçok konuda bilgiler mevcuttur. Onun; bu şekilde oluşturduğu *Periegesis* adıyla bilinen eserinden ise günümüze, ancak üç yüz kadar fragman kalmıştır. Bahsi geçen bu eser; Herodotos’un da *Historiai* adlı eserinin, özellikle Perslerle ilgili bölümlerinde başlıca kaynağı olmuştur.

Halikarnassoslu Herodotos ise; Yunan-Pers ilişkilerini, Lydia Kralı Kroisos’un tahta çıkışından (MÖ 479/8) Plataia ve Mykale’de yapılan Pers-Yunan Muharebelerine kadar anlatmıştır. Herodotos’a göre; bu eser, “*Eski Yunan ile Barbarların yaptıkları işler unutulmasın ve Yunanlılarla Persler’in savaşma nedeni bilinsin*” diye yazılmış olup, genel olarak; Pers yönetim sistemi, satraplıklar, vergi sistemi, Pers ordusu, tâbi halklar, Kral Yolu gibi Perslere ait birçok konuda geniş bilgiler vermektedir.

Herodotos, izlediği araştırma yolunda edindiği bilgileri destekleyen veya çürüten bütün malzemeleri, arayıp bulma eğiliminde olmuştur. Bunu yaparken de zamanın kayıtlarını tutan vakanüvis diyebileceğimiz kişileri ya da olaylara bizzat tanıklık etmiş kişileri bularak, neticede, ilk ağızdan bilgilere ulaşmaya çalışmıştır. Bunlara ek olarak, gezdiği bölgelerde, halkın ağızdan ağza geçen hikayelerini de işittiği şekilde aktarmaya çalışmıştır. Bunu da elinden geldiğince

kendi fikirlerini de ekleyerek kanıtlamaya ve şahitlerle de desteklemeye çalışarak yapmıştır. Kendisi, bu konuyla ilgili olarak, şu şekilde konuşmuştur:

“Buraya değin söylediklerim; tamamıyla kendi gördüklerime, kendi düşüncelerime, kanaatlerime ve kendi araştırmalarım, soruşturmalarım dayanmaktadır. Bundan sonra söyleyeceklerimse, işittiğim kadarıyla Mısırlı rahiplerin sözlerine; kendi gördüklerimi, gözlemlerimi de bunlara katacağım elbette” (Hdt. II. 99. 1-4).²

Özetle; Herodotos’un araştırmaları, şu basamaklar üzerinde yükselir: Şüphe etme (apistein), soru sorarak veya araştırıp soruşturarak bilgi edinme (pynthanest hai/historein), karşılaştırma (symballesthai), sınama veya çürütme (elenkhein), görüş ve kanaat belirtme (gignoskein) (Çoraklı, 2017, s. 88-89)

Herodotos’un eserinin Perslerle ilgili bölümlerinde; Miletos’lu Hekataios, Miletos’lu Dionysios, Karyanda’lı Skylaks, Lydia’lı Ksanhos, Lesbos’lu Hellanikos, Lampsakos’lu Kharon’dan yararlanmış olması büyük bir olasılıktır (Sarıkaya, 2012, s. 229-242). Herodotos; ayrıca, eserinde ırkçı ve Barbar karşıtı yaklaşımlara eğilim göstermemiş, diğer halkların da uygarlığa yaptıkları katkıları vurgulayan bir çizgide ilerlemiştir. Herodotos’un eseri; sadece tarihi bir başyapıt değil, aynı zamanda antropolojik, etnografik ve arkeolojik incelemeler de içeren çok yönlü muazzam bir eserdir. Herodotos’un anlattıklarının büyük kısmı, eskiden, masal gibi görünse de özellikle XIX. yüzyıl ile birlikte Pers, Mısır ve Orta Doğu coğrafyalarında yapılan bilimsel çalışmalar, onun anlattıklarının bir masaldan ibaret olmadığını, aksine araştırmalarının gerçeklere dayandığını göstermektedir.

Kserkses, Yunan anlatımlarında olumsuz bir biçimde baş düşman olarak tasvir edilmiştir. Herodotos ise bu açıdan onu tüm yönleriyle gösteren tek yazardır (Burn, 1984, s. 313). Herodotos’un aslında, kendine ait fikirlerini, anlattığı şeylerden ayırdığı görülmektedir. Sözlü mitlere yorum yapmaktan uzak durmakta, bunları tekrar edip aktarmaktan başka elinden bir şey gelmediğini sıkça vurgulamaktadır (Demir, 2005, s. 59-78).

Herodotos’un üslubunda genel olarak kendi doğrularını okuyucuya dayatma çabasında olmadığı görülür. “Ben buna inanıyorum, sen de şuna inanabilirsin” şeklinde bir yaklaşım

² Bu konuyla ilgili olarak; E. Çoraklı, Herodotos’un yöntemi hakkında şu yorumda bulunur: *“Herodotos’ta araştırma yöntemi (Historia) üç temel unsur üzerine kuruludur. Bunlardan ilki; iştirak edinilen, yani kulaktan dolma bilgiler (akoe); ikincisi; görerek, yani, bire bir tanıklık sonucu edinilen bilgiler (opsis); üçüncüsüyse; gerek kulaktan dolma, gerekse bir tanıklık sonucu edinilen bilgiler üstüne inşa edilen, zaman zaman bu bilgilerin birbirleriyle karşılaştırılarak, hatta akıl süzgecinden de geçirilerek temellendirilmesine veya çürütülmesine dayalı düşünce, kanaat veya yargılardır (gnome). Her ne kadar, bu üç unsur, anlatılan bütün hikayelerde (logos) her zaman bir arada bulunmasa da, bir diğer ifadeyle, eser boyunca ağırlıklı olarak kulaktan dolma bilgilere yer verilse, hatta, kimi zaman aktarılan bilgiler hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir kanaat (gnome) belirtilmese de Herodotos’un, baştan sona bütün araştırmalarının esasını bu üç unsurun teşkil ettiği ortadadır”* (Çoraklı, 2017, s. 80).

gösterdiği ve okuyucunun kendi doğrusuna ulaşması için açık bir yol bıraktığı rahatlıkla tespit edilebilir (Lateiner, 1989, s. 31; Demir, 2005, s. 59-78). Genel olarak Herodotos ile ilgili şunlar söylenebilir: Geçmişte yaşananları anlamak için kendince bir yöntem geliştirmiştir. Gerçek olaylar ile rivayetleri birbirinden ayırt edebilmek için birçok kaynaktan yararlanmışır. Görgü tanıklarının ifadeleri, halk söylenceleri, şiirler, Mısırlı rahipler, yazıtlar, çeşitli aile ve şehir gelenekleri bunların başlıca örnekleridir (Stuttard, 2016, s. 107). Sonuç olarak; Herodotos'un eserini bilinçli bir bakış açısıyla kendine has gözlem, araştırma ve mukayese yoluyla rasyonel bir analiz ile yazdığı fikrine varılabilir (Marincola, 1997, s. 18). Bu arada; antik kaynakları içeren Perslerle ilgili bilgi akışımızda, MÖ 478-MÖ 433 yılları arasında, karanlık ve sessiz bir dönemin var olduğunu da ifade etmeliyiz. Herodotos; *Historiai*'sını, MÖ 479/8 sonlandırırken, bu konuyla ilgili olan ardılı Thukydides, eserini, MÖ 431 yılındaki Peloponnesos Savaşı olayları ile başlatmıştır. Trakya kökenli olan Thukydides'in *Historiai*'sı MÖ 431-MÖ 411 yılları arasındaki gelişmeleri içermektedir. Thukydides'in sekiz kitaptan oluşan eserinde; yukarıda bahsi geçen karanlık dönemle ilgili verdiği bilgilerde, Hellenikos'tan yararlanmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Thukydides'in tarihi monografiktir, seçicidir ve siyasi-askeri olaylara odaklı bir biçimde ilerler. Herodotos'un anlatımının ilmi yönü, ilgi alanlarının geniş kapsamı, ifadelerinin güzelliği ve hayret verme özelliği Thukydides'te yerini kurgulama hassasiyetine, araştırmada titizliğe ve kaynakların katı eleştirisine bırakır. Bu doğrultuda, Herodotos "tarihin babası" iken, Thukydides temel kuralları belirleyen bir "hoca" gibidir (Ferrucci, 2018, s. 944-954). Thukydides'in eseri aslında yarım kalmıştır. Kullandığı bazı ifadelerden savaşın sonunu bildiği tahmin edilebilir fakat anlatımını tamamlayamamıştır. Bu nedenle, bize ulaşan bazı bölümlerde zaman zaman dengesizlikler hissedilir. Bu gibi bazı eleştirilere rağmen aşamalı bir eser olduğu, tutarlılığında bir sorun olmadığı ve üniter bir proje olarak tasarlandığı net bir şekilde görülür. Bu yüzden de muhtemelen eserini tamamlayamadan ölmüştür demek kuvvetli bir varsayım olacaktır (Ferrucci, 2018, s. 944-954). Thukydides'in eseri Yunan geleneğinde devrimci bir özellik taşır. İçerik boyunca, tanrıların müdahalesine izin vermemiş fakat yine de insanların hayatında kehanet ve alametlerin olduğu gerçeğini de unutmamıştır (Stuttard, 2016, s. 138). Homeros ve Herodotos'tan farklı olarak; tanrılar ve benzeri meseleler yerine, insancıl durumlara odaklanarak; korku, cehalet, açgözlülük, fırsatçılık, şöhret isteği, aptallık, zafer isteği gibi insanların uğruna savaştığı hisleri dikkate alarak değerlendirmelerini yapmıştır (Roberts, 2021, s. 109-117). Ksenophon; *Hellenika*'sına, Thukydides'in kaldığı yerden başlar. MÖ 411 yılından başlayarak MÖ 362 yılındaki Mantinea Savaşı'na kadar olan süreci kapsayan bu eser, yedi kitaptan oluşmaktadır. Ksenophon; bu eserini, bir "günlük" şeklinde, kronolojik bir düzen çerçevesinde kaleme almıştır. Ksenophon,

Thukydides'in aksine toplumsal ve siyasal kurumların mevcudiyetlerini veya etmenleriyle ne ilgilenir ne de eserlerinde yer verir. Ona göre olayların nedenleri önemli değil; olayların gerçekleştiği an ve sonrasına yaptığı etkileri esas olarak önemsenmesi gereken kısımlardır. Tarihsel belgeler ve yargılar geri planda kalmakta; kişiler, davranışları ve yetenekleri ön plana çıkmaktadır. S. Sarıkaya'ya göre Ksenophon'un eserlerinde genel olarak gösterdiği tutum şu şekilde özetlenebilir: “Bir yandan Sparta konusunda siyasi bir tutku beslerken diğer yandan Doğu ve Pers İmparatorluğu konusunda anlaşılması güç romantik bir çekim hisseder.” (Sarıkaya, 2021b, s. 11).

Attika'dan Küçük Asya'ya gelen Ksenophon, bu sayede, Küçük Asya halkları ve kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuş, döneminde gelişen önemli siyasi olaylara, yakından, bizzat tanıklık etmiştir. Bu nedenle, “tanıklık” meselesi için, *Anabasis* adlı eseri bizzat yaşayarak yazması, büyük önem arz etmektedir. *Anabasis* adlı eserinde; Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı ayaklanan Küçük Asya Komutanı ve aynı zamanda Pers Prensi Genç Kyros'un, mevcut krala karşı olan isyanını ve bu çerçevede gelişen olayları kaleme almıştır. Küçük Asya'nın batısında paralı askerlerin toplanması, Genç Kyros ve Kral II. Artakserkses'in arasında gerçekleşen Kunaksa Savaşı, Genç Kyros'un mücadelesinde mağlup olma süreci ve Ksenophon'un Yunan paralı askerlerine, geri dönüş yolu boyunca liderlik etmesi gibi gelişen olayları içeren bu eser; dönemin Küçük Asya tarihi, coğrafyası, gelenekleri ve halkların yaşam şekilleri bakımından önemli bilgiler vermektedir.

Ksenophon'un; Perslerle ilgili bilgiler içeren bir diğer önemli eseri de *Kyrou Paideia* (Kyros'un Eğitimi)'dir. Sekiz kitaptan oluşan bu eser; Pers Kralı Büyük Kyros'un yaşamının yanı sıra, Persler'in eğitimi ile siyaset ve yönetim tarzlarıyla ilgili son derece güzel bilgiler sunmaktadır. *Kyrou Paideia* (Κύρου παιδεία); devlet yönetiminde ideal bir yöneticinin nasıl olması gerektiği konusuna odaklı bir eser olup, Ksenophon'un gözünde Kyros, idealleştirilmiş bir karakter, işini iyi bilen bir devlet adamı, başarılı bir yönetici ve vasıflı bir komutan portesi oluşturur. Aslında; Ksenophon'un, burada esinlendiği kişi, bizzat tanıdığı ve beraber sefere gittiği Genç Kyros'un kişiliğidir. Ksenophon'un; eserinde, kafasındaki ideal lider ve liderin sahip olması gereken vasıfları, Kyros'un şahsında toplayarak aktarmaya çalışmıştır (Demir, 2019, s. 345-357). Bu tasvire göre, iyi bir lider; becerikli ve yetenekli olmalı (Xen. *Cyro*. I. 6. 21), dindar, ahlaklı ve aşırılıklardan kaçınmalı (Xen. *Cyro*. VIII. 1. 25-30), adaletli olmalı; daima ödül ve ceza kullanmalı (Xen. *Cyro*. I. 6. 2; II. 3. 16; VIII. 1. 39, 4. 3-5), iyiliksever ve cömert görünmeli (Xen. *Cyro*. I. 6. 24; VIII. 2. 1) ve son olarak her zaman açık göz, tetikte, her duruma hazırlıklı olmalıdır (Xen. *Cyro*. VIII. 1. 47). Kimilerine göre; bu eser, siyasi bir roman

ve uydurma bir biyografidir. Kimilerine göre ise; eşsiz askeri öneme sahip bir eserdir (Stuttard, 2016, s. 165). Ancak; eser, mantık çerçevesiyle değerlendirildiğinde, gerçek olaylara yer verilme olasılığı da çok yüksektir. Çünkü Ksenophon, “Onbinlerin Dönüşü” zamanında Persia’da vakit geçirmiştir. Dolayısıyla; Ksenophon’un, Pers sarayında anlatılan Kyros hikayelerini derleyip toplaması ve eserini, bu anlatıların üzerine oturtması, akla yatkın gelmektedir. *Kyrou Paideia*’ya gelen eleştirilere karşılık; O. L. Spaulding, antik askeri eserlerin listesini verdiği çalışmasında *Kyrou Paideia*’nın “sonraki yılların eğlencesi ve askeri hayal güçlerinin bir aracı” olmanın çok daha ötesinde nitelikli bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır (Spaulding, 1932, s. 657-669).³ Atinalı tragedia yazarı Aiskhylos, (MÖ 525-MÖ 455) *Persia* adlı eserini, Perslerin, Salamis Savaşı’nda (MÖ 480) uğradıkları mağlubiyeti konu olarak kaleme almıştır. Marathon ve muhtemelen Salamis Savaşları’nda Perslerle çarpışmış ve eserini bu olayların Pers sarayında nasıl etki bıraktığı üzerine yoğunlaştırmıştır.

Strabon’un (MÖ. I yy.) *Geographika* adlı eserinin, özellikle XV. kitabında Perslerle ilgili bilgiler yer almakta olup, Perslerin dini ve günlük yaşamlarıyla ilgili detaylar içermektedir. Sicilyalı Diodoros’un (MÖ I. yy.) *Bibliotheka Historike* adlı eseri, Persler, Pers-Yunan ilişkileri ve dönemin Küçük Asyası hakkında bilgiler içermektedir. Diodoros; Troia Savaşı’ndan, Gaius Caesar’a kadarki dünya tarihini ele aldığı bu eserin XVII. kitabını, Büyük İskender dönemine ayırmıştır. Yazarın; daha çok Hieronymos, Nearkhos, Onesikritos, Aristoboulos ve Kleitarkhos’u kaynak olarak kullandığı ve takip ettiği görülmektedir.

Pompeius Tragus (I. yy.), tarihçi olarak bilinir ve en önemli eseri *Historiae Philippicae*’dir. Kırk dört kitaptan oluşan bu eser, ancak parçalar halinde, III. yy.’daki Iustinus tarihiyle günümüze ulaşabilmiştir. Bu parçalardan, özellikle XI. ve XII. kitaplar, Büyük İskender dönemini anlatmaktadır. Quintus Curtius Rufus (I. yy.), hatip ve tarihçidir. *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* isimli, Makedon Kralı Büyük İskender’in tarihini anlatan eseri kaleme almıştır. On iki kitaptan oluşan bu eserin ilk iki kitabı, günümüze ulaşmamıştır. Livius’un etkisinde kaldığı gözlenen eserinde, Büyük İskender’in fetihleri ve sonuçları detaylıca ele alınmıştır. Ancak Büyük İskender’in fazlaca övülmesi nedeniyle iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek değerlendirilmelidir.

³“...Dolayısıyla gerçek anlamda *Kyrou Paideia*, eşsiz askeri öneme sahip bir eserdir. En erken olmamakla birlikte, bütün antik askeri bilimsel eserlerin en teferruatlı olanıdır. Buna rağmen Kyros’un karakterine bağlanan önem ve belli romantik eklemeler yüzünden eserin karakteri tam olarak anlaşılabilmiştir. Ksenophon, savaşın öncesi, çarpışmaları ve sonuçlarının her detayını heyecanı doruk noktasına ulaştıracak bir şekilde sunmaktadır. Tartışma teorik olduğu için topografya ve tarih verilmemektedir. Eserdeki genel savaş taslağı, bilgi sağlanması, orduların düzene sokulması, nidalar ve sloganlarla formasyon oluşturulması, çatışma, değişiklikler yapılması ve sonuçları şeklinde tasarlanmıştır. Ksenophon, burada herhangi bir savaşın genel taslağını kullanmakta, ancak retorik çözümleri dışarda bırakmaktadır. Aktardığı psikoloji bile tamamen askeri niteliktedir. Duyguların ayrıntılı retorik muamelesini içermektedir. Bunların yanında eser, neredeyse her noktada ayrıntı sunmaktadır. Bu, özellikle savaş hazırlığı ile ilgili detaylarda görülmektedir. Ayrıca meydan, kuşatma, akın ve dağ gibi çeşitli savaş türlerine de yer verilmektedir” (Pease, 1934, s. 436-440; Demir, 2014, s. 259).

Plutarkhos'un (I. yy.) önemli devlet adamlarını anlattığı eseri *Bioi Paralleloi* içerisinde bulunan Büyük İskender ve Artakserkses dönemlerini konu alan bölümler ile Perslerle ilgili ulaşabileceğimiz bir diğer antik kaynak grubudur. Artakserkses'in biyografisinde, Büyük Kral, cömert bir hükümdar, sevecen bir koca ve askerlerinin çektiği eziyeti paylaşmaya hazır gözü pek bir savaşçı olarak sempatik bir profil olarak tasvir edilmiştir. Plutarkhos Artakserkses'i anlatırken kaynak olarak Ksenophon, Ktesias, Dinon ve Herakleides'ten yararlanmıştır. Arrianos'un (II. yy.) kaleme aldığı *Aleksandrou Anabasis* adlı eseri, Büyük İskender ve III. Dareios arasındaki mücadeleyi ve Büyük İskender'in doğu seferini anlatmaktadır. Yedi kitaptan oluşan eserde, özellikle Persler'in son dönemi ve yıkılış süreciyle ilgili kayda değer bilgiler yer almaktadır.

Bu noktada; Perslerin son dönemini içermesi bakımından, Büyük İskender dönemi kaynakları hakkında da bazı tespitler yapmak elzemdir. Büyük İskender hakkında çağdaşları tarafından ele alınan yirmi kadar kitaptan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır (Ball, 2018, s. 131). P. Green'in bu konuyla ilgili;

“Büyük İskender'in sadece serüvenlerinin yazılmasını arzuladığı değil, bu imtiyaz için bolca para dağıtacağı anlaşılır anlaşılmaz, bütün bir ne idiği belirsiz şair, tarihçi ve belagatçi güruhu kervanına katılmıştı” (Green, 1996, s. 163). şeklinde tespitleri mevcuttur. W. Ball da konuya *“Muhtemelen bunların çoğu tarih bile sayılamayacak döküntüler olduğundan, zaten yadigar kalmaya değmeyecekti”* (Ball, 2018, s. 131) şeklinde yorum getirmiştir. Bu dönemi anlatan antik kaynakların çoğu, Büyük İskender'in ölümünden üç yüz yıl sonra, Roma döneminde yazılmıştır.

Bahsi geçen bu kaynaklar; Roma'nın imparatorluk yaratma projesinin bir parçasıydı. Diodoros, eserini Pompeius'un ve askerlerinin en hızlı yayıldığı zamanlarda yani MÖ 60-30 yılları arasında yazmıştı. Özellikle bu dönem, askeri açıdan Roma kültüründe efsanevi şahsiyetlerin yaşadığı bir dönemdi. Bu dönemde, Octavius, Antonius, Caesar, Pompeius, Sulla ve Marius'un tamamı Doğu'ya sefer düzenlemiş birer “Doğu Fatih”i” sembolüydüler. Bunlara ek olarak; Curtius ve Plutarkhos da eserlerini cumhuriyetin imparatorluğa dönüşüm sürecinde yani MS I. yüzyılda kaleme alarak, Büyük İskender'i imparatorluğa bir örnek model olarak sunmuşlardır. Bu kurguyu aynı şekilde Arrianos'ta da görmek mümkündür. Dolayısıyla, İskender'i “Büyük” kılanlar Romalılardır (Ball, 2018, s. 132; Freeman, 2020, s. 405).⁴

⁴ W. Ball'ın İskender dönemi kaynaklarıyla ilgili eleştirel bir açıdan şu görüşleri mevcuttur: *“Sansür ve delillerin karartılmasının Antik dünyada da günümüzdeki kadar etkin olduğunu kavramak önemlidir. İskender'in kendisi de sadece işine gelen yorumları sonraki kuşaklara kalsın diye, ömrü boyunca mektup ve diğer delillere el koyarak sıkı bir gerçeği sansürleme uygulaması yürütmüştü. Askeri hareketi sırasında seferin resmi tarihçisi Kallisthenes'i bile öldürmüştü. İskender bir keresinde*

Özetle; bütün bu mevcut durumlar göz önünde alındığında, Büyük İskender döneminin orijinal kaynaklarını çıkarmak oldukça zordur. Ancak; bu, atıflardan ve alıntılardan yararlanmak suretiyle mümkün olabilir. F. Jacoby, bu atıflar ve alıntılardan, yani, “fragmanlar”dan oluşan bu tarz materyalleri, iyi bir şekilde derlemiştir (Jacoby, 1995). Bu fragmanlardan bazıları şunlardır:

Olynthoslu Kallisthenes tarafından kaleme alınan *Praxeis Alexandrou* (FGrH 124). MÖ 334 yılında, Kallisthenes’in, Büyük İskender’in resmi tarihçisi olması süreciyle başlayarak, MÖ 327 yılında ölene kadar tanık olduğu olayları kapsamaktadır. Büyük İskender’i öven bir anlatımı olmasına rağmen, Büyük İskender dönemi saray ve çevresini anlatan en önemli birinci el kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Ptolemaios (FGrH 138) ve Aristobulos’un (FGrH 139) yapıtları ise; Arrianos için ana kaynak olma özelliği taşımaktadırlar. Özellikle, Büyük İskender ve yakın çevresini anlattıkları için, bir “Saray Tarihi” şeklinde zikredilebilirler. Ptolemaios’un eseri; MÖ 335’ten, Büyük İskender’in ölümüne kadar olan süreci kapsamakta olup, Arrianos’un kitabına, askeri açıdan büyük oranda kaynaklık etmiştir. Aristobulos ise; Ipsos Savaşı’ndan (301) sonra kalem aldığı eseri, Ptolemaios’a benzer şekilde otobiyografik bir yapıya sahiptir. Büyük İskender’i öven bir çizgide anlatımı olan eserden, Arrianos, Plutarkhos ve Athenaios gibi yazarlar, sıkça alıntılar yapmayı tercih etmişlerdir.

İskenderiyeli Kleitarkhos’un on iki ciltten oluşan eseri (FGrH 137); tüm Büyük İskender dönemini kapsamaktadır. Fragmanlarda olan izlenimlere göre; MÖ 310 tarihinde yazılması büyük ihtimaldedir ki, bu nedenle de, Kleitarkhos; seferlere katılmasa bile, seferlere katılan görgü tanıklarına ulaşabilecek zaman diliminde, eserini yazmıştır. Quintus Rufus, Diodoros ve Plutarkhos sıklıkla bu kaynaktan yararlanmışlardır. Anlattığı konular, Makedon Sarayı ve Karargâhı dışında olduğu için, anlatısı diğer Büyük İskender dönemi kaynakları gibi onu öven bir çizgide değildir.

Büyük İskender ve III. Dareios arasındaki mücadele dönemini kapsayan kaynaklar arasında, son olarak, bu iki Kral arasındaki yazışmalara veya “mektuplar” meselesine de değinmekte fayda vardır. İssos Savaşı’ndan sonra her ne kadar Arrianos (Arr. *Anab.* II. 14) ve Quintus Rufus (Curt. IV. I. 7-14) gibi bazı antik kaynaklarda bu mektuplaşmalara değinilse de

de Dareios’tan gelen bir mektubu kasten gizlemiş ve siyasi emelleri için bir diğerinin de sahtesini kaleme aldirtmişti. Mektupların, vasiyetlerin ve konuşmaların sahtesi başka yerlerde de yaygındı. Ktesias’ın Pers İmparatorluğu tarihi (Persika) fethinin yolunu yapmak için İskender’le birlikte geniş ölçüde tekrar yazılmıştı... Elbette bu fiil İskender’le ilgili belgelerin nasıl bu kadar kolaylıkla tarihe karıştığını ve günümüze ulaşmadığını göstermektedir. Bütün bunlar sansürün nasıl uygulandığına, belgelerin nasıl hasıraltı edildiğine ve kayıtların nasıl bu kadar rahatça tahrif edilebildiğine, hatta edildiğine dair manzaranın vahametini katlamaktadır. Dolayısıyla, İskender’le ilgili genel kanımız binlerce yıl içinde özenle tertip edilip pekiştirilen bir imgedir” (Ball, s. 134-135).

farklı alıntılar ve farklı bakış açıları kitaplara yansıtıldığı için, bu mektuplar konusunda “pek güvenilir” veya “gerçek değildir” denilebilir. Bu nedenle, bahsi geçen kaynaklara yaklaşım tarzı olarak şöyle bir yol izlenebilir: “Bu mektupların temel çerçevesi doğru sayılmalı, fakat geri kalan kısımları da ‘süsleme’ olarak algılanmalı ve belki de iyi bir tenkit süzgecinden geçirildikten sonra, kanıt olarak kabul edilmelidir.”

Yunan kaynaklarının bakış açısıyla ilgili bazı yorumlar yapılacak olursa şunları belirtmek faydalı olacaktır; uzun yıllar boyunca Akhaimenid tarihi, Yunan tarihinin bir uzantısı olarak algılanmıştır. XX. yüzyılın başlarına kadar Avrupa için Persler, MÖ V. yüzyılda yaşamış, ilgi çekici, “egzotik” ve “oryantal” bir medeniyetti. O döneme kadar Akhaimenid kaynaklarının mevcut kıtlığı, sadece Yunan kaynaklarının okunmasına ve onlarda geçen bu imajın da bu şekilde algılanmasına neden oldu. Yunanlar, kendilerini Perslerden farklı bir yere koyup, onlara hem tepeden hem de huşu ile baktılar. Onlar için Persler, mimarlık, sanat, toplum ve politika gibi her açıdan “öteki” idi. Bu açıdan bakıldığında tarihleri, aslında rakipleri tarafından yazılmıştı (Garthwaite, 2018, s. 6).

Sonuç

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Perslerle ilgili kaynakların başlıca problemi, kaynakların, farklı dillerde ve biçimlerde olmasıdır. Dolayısıyla, bu da derin bir filolojik bilgi birikimini ve kaynakların çapraz okunup, değerlendirilmesini mecbur kılmaktadır. Pers yönetimi döneminde; çok sayıda Yunan, Perslerin hizmetinde görev almıştı. Çeşitli vasıtalarla birbiriyle yakından etkileşime giren bu kültür yapısı, birbirini iyi tanıyan iki ezeli rakip yaratmıştı. Bunun sonucunda; birçok Yunan tarihçi, Pers hükümdarlarının zenginliklerine ve yaşam tarzlarına hayran kalmıştı. Bu bakış açısının getirmiş olduğu tasvirlerde, Pers kralları; saray entrikalarıyla uğraşan, ahlâki yozlaşmanın içinde bulunan, Batılı, cesur, müthiş ve kusursuz kralların karşısında, cesareti olmayan, eşcinsel tavırlara sahip bir şekilde gösterilmişti. Buradaki temel hedef; Yunanlar’ın başarılarını yüceltmek, Persler’i ise “ötekileştirmek”ti. Bu itibarla, bahsi geçen taraflı anlatımların, araştırmacılar tarafından iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek incelenmeleri gerekmektedir.

Yunanlar’ın gözündeki Pers imajının oluşmasında bazı önemli kırılma noktaları mevcuttur. Yapılan askeri mücadelelerden sonra özellikle bunu görmek mümkündür. Persler, doğuda yaptıkları seferlerde üstün askeri başarılar göstermiş ve “yenilmez” olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak bu süreç, Yunanlar ile karşılaştıklarında son bulmuştur. Özellikle, Marathon Savaşı bu konu hakkında ön plana çıkmaktadır. Bu savaşın yansımaları Yunan düşünce dünyasında net bir şekilde görülmüştür. Yunanlar, önceleri Pers askerlerinden

çekiniyor, Pers giysilerini gülünç olmaktan ziyade korkunç ve ürkütücü buluyorlardı. Ancak Marathon'dan sonra bu psikolojik algı değişerek yerini Yunanların, Perslerin giyimini, özellikle pantolonlarını, absürt ve hatta “kadınsı” buldukları, kendi silah ve teçhizatlarına göre Pers piyadesi ile Med süvarisini hor gördükleri bir küçümseme havasına bırakmıştır (Hdt. IX. 107; VII. 68; Aesch. *Pers.* 115-119; 280-289; 532-545; 548-557; 715-719; 719-738; Briant, 2019, s. 44). Yunanlar, Perslerin “yenilmez” olmadıklarını bizzat test ederek yaşamış ve aldıkları galibiyetle gelecek için moral kazanmışlardır. Salamis, Artemision ve Plataia galibiyetleri Yunanları daha da yüreklendirmiştir. Persler'in askeri gücü ve Yunanlara karşı sahip oldukları avantajlar çok fazla miktarda olmasına rağmen yine de kaybetmişlerdir.

Diğer taraftan; konuyla ilgili başlıca metodolojik sorunsal ise; Antik Yunan kaynaklarının, aslında, ikincil ve sonradan yazılan kaynaklar olduğu halde, birincil kaynaklar şeklinde kabul görmeleri idi. Tabii, bu durum; 1960'lardan itibaren, İran coğrafyasında artış gösteren arkeolojik araştırmalar neticesinde, günümüzde, büyük oranda değişmiştir. Yapılan yeni araştırmalar ve yayınlar ile Pehlevilerin (1926-1979) kendilerini, İslamiyet öncesi döneme bağlayarak yüceleştirmek istemeleri, bu yeni araştırmalara son dönemlerde pozitif bir ivme katmış, Perslerin, Batılılar nazarında imajlarını bir nebze olsun değiştirmeye katkı sağlamıştır. Bu süreçte yapılan araştırmalara göre elde edilen bilgiler zaman içerisinde “oryantalizm” kalıbından çıkarak daha çok “bilimsel” ve “objektif” değerlendirmelere göre şekillenmeye başlamıştır.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

Aiskhylos. (1968). *Persai*. (Çev. H. W. Smyth). Harvard University Press.

Arrianos. (1976-1983). *Aleksandrou Anabasis*. (Çev. P. A. Brunt). Harvard University Press.

Arrianos. (1803). *Indica*. (Çev. P. A. Brunt). Harvard University Press.

Asclepiodotus. (1923). *Tacticus*. (Çev. W. A. Oldfather). Harvard University Press.

Cornelius Nepos. (1984). *On Great Generals, On Historians*. (Çev. J. C. Rolfe). Harvard University Press.

Ctesias. (2010). *Persica*. (Çev. L. Llewellyn-Jones-J. R. Robson). Routledge.

Diodoros Sicilus. (1906). *Diodori Bibliotheca Historica*. (Çev. F. Vogel-K. T. Fischer). Naedibus B. G. Teubneri.

Herodotos. (2009). *Historiae*. (Çev. M. Ökmen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Iustinus. (1853). *Epitoma Historiarum Philippicarum*. (Çev. J. S. Watson). Oxford University Press.
- Kitab-ı Mukaddes. (Tevrat)*. (2007). Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Ksenophon. (2021). *Avçılık Sanatı*. (Çev. O. Demir). Pinhan Yayıncılık.
- Ksenophon. (1960). *Kyrou Paideia*. (Çev. W. Miller). Harvard University Press.
- Ksenophon. (2018). *Oeconomicus*. (Çev. H. A. Holden). Franklin Classics.
- Ksenophon. (2011). *Onbinlerin Dönüşü*. (Çev. O. Yarlığaş). Kabalcı Yayınevi.
- Ksenophon. (1925). *Respublica Lacedaemoniorum*. (Çev. E. C. Marchant-G. W. Bowersock). Harvard University Press.
- Ksenophon. (1999). *Yunan Tarihi*. (Çev. S. Sinanoğlu). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Plutarkhos. (1914). *Bioi Paralleloi: Themistocles, Camillus, Aristides, Cato Major, Cimon, Lucullus*. (Çev. B. Perrin). Harvard University Press.
- Plutarkhos. (1916). *Bioi Paralleloi: Alcibiades, Coriolanus Lysander, Sulla*. (Çev. B. Perrin). Harvard University Press.
- Plutarkhos. (1962). *Bioi Paralleloi: Aratus, Artaxerxes, Galba Otho*. (Çev. B. Perrin). Harvard University Press.
- Plutarkhos. (2017). *Alexandros*. (Çev. I. Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polyainos. (2010). *Strategemata*. (Çev. R. Shepherd). Kessinger Publishing.
- Polybius. (1923). *Historiai*. (Çev. W. R. Paton). Harvard University Press.
- Procopius. (1971). *de Bello Persico*. (Çev. H. B. Dewing). Harvard University Press.
- Quintus Curtius Rufus. (1946). *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*. (Çev. J. C. Rolfe). Harvard University Press.
- Strabon. (1969). *Geographika*. (Çev. H. Leonard). Harvard University Press.
- Thukydides. (1942). *Historiae*. (Çev. H. S. Jones-J. E. Powell). Oxford University Press.

Modern Kaynaklar

- Andrews, A. (1961). Thucydides and the Persians. *Historia*, 10, 1-18.
- Armayor, K. (1978). Herodotus' Catalogues of the Persian Empire in the Light of the Monuments and the Greek Literary Tradition. *Transaction of the American Philological Association*, 108, 1-9.

- Axworthy, M. (2016). *İran: Aklın İmparatorluğu*. (Çev. Ö. Gitmez). Say Yayınları.
- Balcer, J. M. (1989). The Persian Wars against Greece: A Reassessment. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 38, H. 2, 127-143.
- Ball, W. (2018). *Tek Dünyaya Doğru: Antik İran ve Batı*. (Çev. A. Çağlayan). Ayrıntı Yayınları.
- Barkworth, P. (1993). The Organization of Xerxes Army. *Iranica Antiqua*, 27, 149-167.
- Bengston, H. (1997). *The Greeks and the Persians*. University of Ottawa Press.
- Bettalli, M. (2018a). Yunanlar ve Persler: İlk Temas. *Antik Yunan*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 154-158.
- Bettalli, M. (2018b). Yunanlar ve Persler: İhtilaf. *Antik Yunan*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 159-164.
- Bigwood, J. M. (1978). Ctesias as Historian of the Persian Wars. *Phoenix*, 32, 1, 19-41.
- Billows, R. A. (2018). *Maraton*. (Çev. M. D. Karakılıç). Salon Yayınları.
- Boardman, J. (2000). *Persia and the West*. Thames and Hudson.
- Briant, P. (1999). The Achaemenid Empire. *War and Society in Ancient and Medieval World*, Center for Hellenic Studies, 105-128.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns.
- Briant, P. (2019). *Büyük İskender: Fetihler ve Siyaset*. (Çev. N. Özyıldırım). Alfa Yayınları.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*. Taylor and Francis Group Press.
- Burn, A. R. (1984). *Persia and the Greeks: the Defence of the West, c. 546-478 BC*. Stanford University Press.
- Calmeyer, P. (1987). Greek Historiography and Achaemenid Reliefs. *AchHist* II, 11-26.
- Cameron, G. G. (1948). The Persepolis Treasury Tablets. *OIP*, 65.
- Cameron, G. G. (1958). Persepolis Treasury Tablets Old and New. *JNES*, 17, 161-176.
- Cameron, G. G. (1965). New Tablets from the Persepolis Treasury. *Journal of Near Eastern Studies*, 24 (3), 167-192.
- Cawkwell, G. (2005). *The Greek Wars: The Failure of Persia*. Oxford University Press.
- Ciampini, M. C. (2018). Mısır'da Pers Devri ve Son Özerk Dönem. *Antik Yakındoğu*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 276-281.
- Çoraklı, E. (2017). *Historia, Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu*. Alfa Yayınları.

- Demir, M. (2005). Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Herodotos'un Yeri ve Önemi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. 2, 59-78.
- Demir, M. (2014). *Lidyalılar: Mythos'tan Logos'a*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, M. (2019). Eski Anadolu Tarihyazıcılığında Ksenophon'un Yeri ve Önemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (68), 345-357.
- Ferrucci, S. (2018). Arkaik Çağda Tarihyazımı. *Antik Yunan*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 944-954.
- Freeman, C. (2010). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. (Çev. S. K. Angı). Dost Kitabevi.
- Freeman, P. (2020). *Büyük İskender*. (Çev. C. C. Tarımcıoğlu). Kanes Yayınları.
- Gartwaite, G. R. (2018). *İran Tarihi*. (Çev. F. Aytuna). İnkılap Kitabevi.
- Green, P. (1996). *The Greco-Persian Wars*. University of California Press.
- Green, P. (2010). *Diodorous Siculus The Persian Wars to the Fall of Athens Book 11-14. 34 (480-401 BC)*. University of Texas Press.
- Jacoby, F. (1995). *Die Fragmente Der Griechischen Historiker*. Brill.
- Jursa, M. (2018a). Assur İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Varisleri: Babiller, Medler ve Persler. *Antik Yakındoğu*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 250-257.
- Jursa, M. (2018b). Pers İmparatorluğu'nun Yapısı ve Assur Mirası. *Antik Yakındoğu*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 265-270.
- Jursa, M. (2018c), Büyük İskender'in Fetihleri. *Antik Yakındoğu*. (Çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, 271-272.
- Kuhrt, A. (1983). The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy. *JSOT*, 25, 83-97.
- Kuhrt, A. (2007). *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. Vol. 2, Routledge.
- Kuhrt, A. (2009). *Eskiçağda Yakın Doğu*. (C. II). (Çev. D. Şendil). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lateiner, D. (1989). *The Historical Method of Herodotus*. Toronto University Press.
- Lendering, J. (2018). *Büyük İskender* (Çev. B. Sungur). Kronik Yayınları.
- Marincola, J. (1997). *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge University Press.

- Maurice, F. (1930). The Size of the Army of Xerxes in the Invasion of Greece in 480 BC. *JHS*, 50, 210-235.
- Momigliano, A. (2011). *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*. (Çev. G. Ayas). İthaki Yayınları.
- Özkan, S. (2023). Behistun Yazıtı'nda Bahsi Geçen Fiziksel Şiddet İçerikli Cezalar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10-1, 18-33.
- Pease, S. J. (1934). Xenophon's Cyropaedia, the Compleat General. *CJ*, 29, 6, 436-440.
- Pomeroy, S. B. (2018). *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*. (Çev. O. Yarlıgaş). Alfa Yayınları.
- Rawlinson, H. G. (1847). The Persian Cuneiform Inscription at Behistun. *JRAS*, Vol. X.
- Roberts, A. (2021). Thoukydides. *Eski Çağ'ın Büyük Komutanları*. (Çev. K. A. Çetinalp). Kronik Yayınları, 109-117.
- Sarıkaya, S. (2012). Küçük Asya Klasik Dönem Historiografların Persika Eserleri ve Perslere Bakış Açıkları. *Mediterranean Journal of Humanities*, II/2, 229-242.
- Sarıkaya, S. (2021a). *Plutarkhos, Artakserkses: Giriş, Çeviri ve Notlar*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sarıkaya, S. (2021b). *Pers Kralı Artakserkses II Mnemon*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sidebottom, H. (2021). *Antik Çağ'da Savaş*. (Çev. F. Erduran). İKÜ Yayınevi.
- Spaulding, O. L. (1932). Ancient Military Writers. *CJ*, 28, 657-669.
- Stevanson, R. B. (1997). *Persica: Greek Writing about Persia in the Fourth Century BC*. Scottish Academic Press.
- Stuttard, D. (2016). *Antik Yunan Tarihi*. (Çev. E. Gökyaran). Yapı Kredi Yayınları.
- Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers Tarihi*. (Çev. M. A. İnci). Telos Yayıncılık.
- Wiesehöfer, J. (2020). *Erken Pers: Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*. (Çev. N. Ersoy). Totem Yayınları.
- Yalazı, E. (2020). Klasik Çağ Hellen Siyasi İmgeleminde Persler: Bir Kent Devleti Tasavvuru. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 1718-1757.
- Yıldırım, N. (2016). *İran Kültürü*. Pinhan Yayıncılık.